

ייחודה הציבורי של העלאת הביכורים

ראשי פרקים

הקדמה

- א. קבלת פנים בירושלים למביאי הביכורים
 - ב. עמידה בפני מצוה המקוימת ע"י רבים
 - ג. מהות הבכורה בישראל
- סיכום

הקדמה

במשנה בביכורים ג, ג נמצא תיאור מפורט ומרשים אודות ההתכנסות המשותפת, השיירה העולה לירושלים וקבלת הפנים המיוחדת שעשו להם אנשי ירושלים. דיוננו יסוב בענין זה, ובחובת העמידה של אנשי ירושלים בפני מי שעושה מצוה.

א. קבלת פנים בירושלים למביאי הביכורים

במשנה בביכורים ג, ג נאמר:

הגיעו קרוב לירושלים, ועטרו את ביכוריהם. הפחות והסגנים והגזברים יוצאים לקראתם. לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים. וכל בעלי אומנויות שבירושלים עומדים לפניהם ושואלים בשלומם. אחינו אנשי מקום פלוני, באתם לשלום.

הגמ' בקידושין לג ע"א משווה בין קימה לפני זקן ות"ח ובין הקימה שנעשתה לשיירת הביכורים בקבלת הפנים. על ההנחה שבגמ': "מכאן אמרו אין בעלי אומנויות רשאים לעמוד מפני ת"ח, בשעה שעוסקין במלאכתן" שואלת הגמרא: האם אין עומדים לכבודם, והרי במשנה בביכורים שנינו שעומדים לכבוד שיירת ביכורים? עונה ר' יוחנן, אכן מפני שיירת בכורים עומדים אך לא מפני

תלמידי חכמים. ר' יוסי בר אבין מסביר שהסיבה לכך היא: "בוא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה שהרי מפניהם עומדים, מפני ת"ח אין עומדים". אך הגמרא דוחה את דבריו ואומרת שישנה סיבה מיוחדת בגללה עומדים לכבוד שיירת הביכורים: "דאם כן נמצאת אתה מכשילן לעתיד לבא".

משמע מהבבלי, שההנמקה: "חביבה מצוה בשעתה", מחייבת בעלי מלאכה לעמוד לפני כל עושי מצוה בשעתה. ואכן כך מבין גם ר' עובדיה מברטנורה בפירושו למשנה בביכורים שם: "ומטעם זה עומדים נושאי המיטה שהמת בה, ומפני נושאי התינוק לברית המילה".¹

בפירוש משנה ראשונה, לקידושין א, ב-ג, תמה מדוע לא מופיעים כל הדינים של שיירת ביכורים גם בעניין מעשר שני ועולי הרגלים, הרי גם הם עולים לירושלים? לפיו, בביכורים נאמר לשון שמחה: "ושמחת בכל טוב", דבר שלא נאמר במעשר שני ועולי רגלים. הסבר נוסף, שכל המביא ביכורים ומעשר שני הוא מתעכב עד עלייתו לרגל, שלא יטריחוהו פעמיים. דבריו הם על פי דברי רש"י (סנהדרין יא ע"ב ד"ה בעצרת על פירות האילן) המסביר שמעברין על פירות האילן, אם רואים שהפירות לא יבשילו עד עצרת, כדי לא להטריחו לבא פעמיים.

לפיו, לא רק בעלי אומנויות מתבטלים ממלאכתן, אלא גם תלמידי חכמים צריכים לעמוד בשעה שעוסקים בתורה, בשל הכלל של "חביבה המצוה". הוא תמה על טעמו של הרמב"ם בפירושו למשנה, שכתב שזה משום כבוד הציבור (כפי שיוסבר בהרחבה לקמן), שלפי הבנת הרמב"ם, יחיד המביא ביכורים או הנושא תינוק למול, אין צורך לעמוד בפניהם? אין זה מתאים לבבלי, המבוסס על הכלל של "חביבה המצוה", שלכאורה גם במקרים אלה יצטרכו לעמוד בפניהם.

1. כך משמע גם מרש"י בקידושין דף לג ע"א ד"ה נמצאת. ראה באנציקלופדיה תלמודית כרך יב הע' 62.

ב. עמידה בפני מצוה המקוימת ע"י רבים

האם בפני כל עושה מצוה יש לעמוד, הרי מצאנו במפורש שעומדים רק לפני תלמיד חכם או שיירת הביכורים. מה כוונת הגמ' בקידושין לג ע"א בדחייתה: "דא"כ נמצאת מכשילן לעתיד לבוא". האם הגמ' חוזרת בה מהכלל של "חביבה מצוה בשעתה", ויש לקום רק במצוה שיש לחשוש ל"נמצאת מכשילן לעתיד לבוא". מהו טיבו של חשש זה "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא", הרי בכל עניין אפשר לחשוש לזה, ובכלל מדוע שנתחשב בו?

בירושלמי בביכורים ג, ג, נמצא כיוון שונה מהבבלי. הירושלמי שואל על האמור במשנה: "לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים" – "וכי יש קטן וגדול בירושלים"? הגר"א בשנות אליהו מסביר: "כי בדבר ה' אין לחלק בין קטן בגדול וכולן שווין בעשיית מצוה". ועונה הירושלמי: "באוכלוסין, לפי רוב הנכנסין היו יוצאים", כלומר, אין זה תלוי בחשיבות השיירה אלא בכמותה. אם באו הרבה יצאו לקראתם הרבה ואם מעט, מעט. שוב מקשה הירושלמי מדוע בעמידה לפני זקן עושים זאת כשאין חיסרון כיס ובביכורים אין דין כזה? עונה הירושלמי: "שונה הוא כאן שהוא אחת לקייצים". פירושו: "אחת לעיתים ואין בו חיסרון כיס", כהסבר מהר"א פולדא, וכן מבין הרב יצחק אריאלי, בעינים למשפט שם, וזו היא הבנתו של הרמב"ם, כדלקמן. ממשיך הירושלמי: "בוא וראה כמה כוחן של עושי מצוה, שמפני זקן אין עומדין ומפני עושי מצוה עומדין". דוגמה לדבר: "אותם שקמים מפני המת, לא מפני המת קמים אלא מפני אלה שגומלין חסד איתו". מהירושלמי משמע, שקבלת הפנים היתה במעמד של רבים ולכן עומדים מפני המביאים. כנראה היו עושים זאת פעם בזמן מסוים, כשהיו מתכנסים רבים. לכן גם הקימה ממלווי המת, זה מפני הציבור שמלווה אותו דווקא.

זהו הבסיס לשיטתו של הרמב"ם, שלא כתב בפירושו למשנה ובהלכות ביכורים את הטעם של "חביבה מצוה בשעתה" וכתב את הנימוק "מפני כבוד הציבור... וברוב עם הדרת מלך". בפירושו למשנה בביכורים ג, ב כותב: "ומה שמתקבצים ולא היה הולך כל אחד בפני עצמו, היה להדור. כמו שכתוב: 'ברוב עם הדרת מלך' (משלי יד, כח)". ובמשנה שם ג, ג כותב: "והעיקר אצלנו אין בעלי אומנויות רשאים לעמוד מפני ת"ח אבל חייבו לאלו לעמוד, לפי שהנכנסים הם קהל, וכבוד הציבור שאני".

גם ביד החזקה הרמב"ם מדגיש מאוד את הפן הציבורי. וכך כותב הרמב"ם בהלכות ביכורים ד, טז: "כיצד מעלין את הביכורים. כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעירו של מעמד כדי שלא יעלו יחידים, שנאמר: "ברב עם הדרת מלך... אם באו אנשים הרבה יוצאים לקראתם רבים ואם מעט מעט".

מה המקור לדברי הרמב"ם המנמק שהסיבה היא "ברב עם", ומדוע השמיט את ההנמקה "חביבה מצוה בשעתה"? נראה שמקורו של הרמב"ם הם דברי הירושלמי הללו. גם הירושלמי הדגיש את העניין הציבורי, בהסבירו את ריבוי היוצאים לפי ריבוי הנכנסים. כמו כן הוא שינה את הביטוי "חביבה מצוה בשעתה" המופיע בבבלי, לביטוי "כמה כוחן של עושי מצוה". כך גם יש להבין את ההבחנה שהוא עושה בין הקימה לגומלי החסד עם המת ולא עם המת עצמו, שזה קשור לעובדה שהם רבים.

בדרכו של הירושלמי הלך הרמב"ם. הוא אף הוסיף לחדד את העניין הציבורי, בכך שהוסיף על המשנה – בסיפור ההתכנסות של עולי הביכורים דברים מהתוספתא בביכורים ב, ה: "כדי שלא יעלו יחידים", וכן בהדגישו, הן בפירושו למשנה והן בהלכות, את הביטויים "ברב עם" ו"כבוד הציבור". כנראה שכך גם הבין את הירושלמי, שכאן קמים לכבוד הנכנסים "שהוא אחת לקייצים", שזה משום שמתכנסים העולים רק לעיתים, כשמצטרפים לציבור.

יתכן לומר, שאף הגמ' הבבלית התכוונה להבנת הירושלמי. לכן כשאמרה "חביבה מצוה בשעתה" לא התכוונה לכל מצוה, שיעמדו בפני מי שעושה אותה, שהרי יהיה בכך הרבה חסרון כיש. גם היא התכוונה למצוה ציבורית דווקא.

אכן, המהרש"א בקידושין שם, מסביר על פי דברי רש"י גם את דחיית הגמ': "נמצאת מכשילן לעתיד לבא" באופן דומה: "היינו דווקא במצוה זו שבאים לשם בכבוד גדול כמפורש שם, שלא יאמרו נבזים אנו בעיניהם, כפרש"י". לפי זה מתבארת תמיהתנו לעיל, האם תמיד נחשוש לטיעון זה, שאכן לא ניתן לטעון אותו תמיד, אלא במצוה שמתקיימת ע"י ציבור גדול.²

2. גם הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, קידושין לג ע"א הבין בדומה את הירושלמי.

ייחודה הציבורי של העלאת הביכורים

בכך מיושבות גם תמיהותיו של בעל משנה ראשונה שהובאו לעיל. כנראה שמביאי מעשר שני, וכן עולי הרגלים, לא היו באים ברוב עם, אלא הייתה זאת עליה של יחידים שעלו לעיתים קרובות ולא "אחת לקייצים". לכן לא נזכר אצלם במשנה בהרחבה מסע העלייה לירושלים, כמו בביכורים. אין קמים בפני כל עושה מצוה יחידי.

העניין הציבורי של המצוה, מבהיר לנו את ההתכנסות הציבורית שהייתה בהבאת הביכורים כך נאמר במשנה: "כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעיר של מעמד" (ביכורים ג, ב). המעמדות עצמן הם הייצוג הציבורי של העם בעניין הקורבנות. אין כאן עליה של יחידים. זהו גם פשר ההידור שנהגו בתוספת ובעיטור הביכורים שקישטו סמוך להגעתם לירושלים, וכן את ההידור שקישטו את השור שהוביל וקרניו המצופות זהב ועטרה של זית בראשו. החליל היה מכה לפניהם עד שמגיעים קרוב לירושלים (ביכורים ג, ג).

גם מסירת הביכורים לכהנים, שהם נציגי ה' אצל העם, מיוחדת למצוה זאת בניגוד למעשר שני או נטע רבעי, שאף הם עולים לירושלים אך נאכלים שם ע"י הבעלים (ביכורים ב, ד).

ג. מהות הבכורה בישראל

ההיבט הציבורי של העלאת הביכורים ופרטים נוספים של מצוה זאת, מביאים אותנו להסתכלות נוספת במהותה של המצוה. הלא יש עוד מצוות הקשורות לפירות הארץ ואין נוהגים בהן היבט ציבורי כזה בכל הדרו. מה מיוחד במצוה זאת? נראה שבמצוה זאת ישנה התייחסות נאותה לרעיון הבכורה שהוא שורש המילה ביכורים. בתורה מצאנו שהבכור, ברוב המקרים, לא מימש את תפקידו ואת מעמדו המיוחד המצופה ממנו. הבכור בהיותו הראשון בבית או בחברה, אמור להיות המנהיג הרוחני או הסמכות המובילה את האחרים, מתוך אחריות מוסרית וערכית. אך לרוב המציאות לא הייתה כך. הבכורים, בהיותם בעלי מעמד טבעי, ניסו לנצל זאת לטובתם האישית בדרכים לא כשרות.

כך היה הדבר אצל קין ויפת, ישמעאל ועשו, ולהבדיל בישראל אצל ראובן ועוד. הבכור אכזב בדרכו ובמיוחד אצל אלו שלא מישראל, הרחיקו לכת

הרב שלמה רוזנפלד

עד כדי דרגה שפלה ביותר: גם בין אדם למקום וגם בין אדם לחברו. גם בתחום הכלכלי וגם בתחום הרוחני.

בשני תחומים אלה, אמור הבכור להיות מנהיג ולכן גם יהיה מועדף בהם. נח בברכתו חילק בין הבנים, ונתן ליפת הגדול את הצד החומרי: "יפת אלוקים ליפת" (בראשית ט, כז). לשם הוא נתן את הצד הרוחני: "וישכן באהלי שם" (שם). גם יצחק רצה לחלק בין האחים ולתת לעשו את ברכת השפע והכלכלה, "ויתן... מטל השמים ומשמני ארץ" (בראשית כז, כח), וליעקב את ברכת אברהם (בראשית כח, ד). אך לפי מה ששמעה רבקה כשדרשה את ה', דאגה שיעקב יקבל את שני התחומים. אכן יצחק הסכים לכך, באומרו על יעקב שקבל במרמה את ברכת השפע: "וגם ברוך יהיה". להבדיל, גם יעקב חילק את הבכורה שהייתה אמורה להיות כולה לראובן, ופיזרה בין האחים. אמנם גם הוא המשיך להיות ככל השבטים ואף נשאר עם זכות כלשהי.

במצות הביכורים אנו מבטאים את ההפך ממה שקרה לבכורים הללו. עם ישראל קיבל מה' את תפקיד הבכורה, לפני התהוותו לעם. לכן ה' מצוה את משה להציג את עמו לפני פרעה: "כה אמר ה' בני בכרי ישראל. ואמר אליך שלח את בני **ויעבדני**" (שמות ד, כב-כג). בתחילת אותו עניין, מזכיר ה' לישראל, מהו המקור שלהם שזיכה אותם בתפקיד הבכורה, ואיפה יעבדו אותו: "ה' אלקי אבתים נראה אלי, אלקי אברהם יצחק ויעקב... ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני... אל ארץ זבת חלב ודבש" (שם ג, טז-יז). כל אחד מעם ישראל, מאותו העם שזכה בתפקיד הבכורה, לוקח את ראשית האוכל שלו, שבדרך כלל משמש את חוסנו הכלכלי ואשר עלול להביאו ל"כוחי ועוצם ידי", במיוחד בהיותו בכור – ומביא אותו לבית המקדש, אל הכהנים שהם נציגיו של ה'. הוא לא אוכל אותו בנחלתו הפרטית, בה היה מבטא את גדולתו, אלא מביאו למקום רוחני. שם הוא אומר את פרשת הביכורים, בה הוא מבטא את רוח הדברים שקיבל משה, בעת מינוי השליחות.

אם כן, גם במעשים וגם באמירה אנו מכריזים קבל עם ועדה על תפקידנו כעם הנבחר לבכורה, בדרך המיוחדת לנו, ע"פ מה שהוטל עלינו ע"י ה'. במעשים, האדם מביא את הביכורים תוך כדי הדגשים ציבוריים וביטול ההיבט האישי, המפרסמים את הכרתו שאסור לו לפספס את ייעוד הבכורה.

ייחודה הציבורי של העלאת הביכורים

באמירה, הוא אומר בעזרה את "פרשת הביכורים", בה הוא מציין שהארץ ממנה זכה באוכל זה, נתנה ע"י שבועה לאבותינו. אח"כ הוא סוקר את תולדות עמנו, השזורים בצרות ואויבים, שרק התערבותו המיוחדת של ה' אלוקי אבותינו, היא שאפשרה לנו להינצל מהם ולהגיע אל ארצנו, ולזכות בשפע ברכותיה.

עם ישראל קיבל את תפקיד הבכור שבין העמים, ומבטא זאת גם בתחום הרוחני וגם בתחום המעשי. המעמדות עצמן הם הייצוג הציבורי של העם בעניין הקורבנות. כך הוא מתקן את מה שהם לא הבינו.

נעזר בדבריו היפים של הרש"ר הירש שנאמרו כהקדמה לשתי המצוות המסיימות את התורה: ביכורים ווידי מעשרות (שם בתחילת פר' כי תבא). לדעתו, שני עניינים אלה שהם "המצרפים את עובדות היסוד של ההיסטוריה הלאומית היהודית ואת כללי היסוד של התפקיד הלאומי היהודי... מצוות אלה מבטאות ע"י מעשי הודאה רבי תוכן רעיוני, כיצד עלינו להעריך את ירושת הארץ ואת העושר החומרי הנובע ממנה, כי הארץ ופירותיה הם יסודות קיומנו הלאומי ועלינו להכיר אותם על פי מקורם וייעודם".

סיכום

1. המשנה בביכורים מאריכה בפרוט העלייה של הבאת הביכורים, מה שלא מצאנו במצוות אחרות, גם כאלה שמעלים אותן לירושלים.
2. בירושלמי מודגש העניין הציבורי של השיירה, בכמה נקודות. בבבלי בקידושין, משמע בתחילה ההיבט של קיום מצוה בשעתה.
3. הרמב"ם מרחיב מאד את העניין הציבורי, בעקבות הירושלמי.
4. נראה שהוא הבין גם את הבבלי באותה משמעות של הירושלמי. לפי זה, עומדים דווקא בפני רבים המקיימים מצוה בשעתה.
5. תפקיד הבכור הוחמץ במשך הדורות בעיקר ע"י העמים ונוצל למטרות אישיות כוחניות. במצוה זאת הקשורה לרכושו הראשוני – הבכורי, אנו מפרסמים "ברוב עם", הן במעשים והן באמירה, שאנו נבחרנו להיות בכורים ע"י ה', בזכות אבותינו. לכן נקיים בתפקיד זה רק את השליחות שהועיד לנו ה'.